

L. Van Outrive

*Verzorgingsstaat :
op weg naar repressieve disciplinerings ?*

Inleiding

In deze bijdrage ligt de nadruk op de ontwikkeling van de verzorgingsstaat in zijn meest recente fase, deze van de welzijnszorg, die de sociale zekerheidsstaat heeft vervolledigd. Er heeft zich dus een soort cumulatieve evolutie voorgedaan: na en naast arbeidswetgeving en sociale zekerheid is een bonte verzameling van allerhande oude en nieuwe hulpverleningsinitiatieven tot geprofessionaliseerde en geïnstitutionaliseerde ontwikkeling gekomen.

Onze stelling luidt dat gedurende de zgn. crisis die wij thans doormaken de verzorgingsstaat in deze laatste ontwikkelingsfase niet zozeer wordt afgebouwd maar steeds meer dient ter repressieve disciplinerings van de bevolking. Daarmee wordt bedoeld dat ten aanzien van bepaalde bevolkingsgroepen die verzorgingsstaat gaat fungeren als een repressief apparaat. De verzorging, welzijnszorg inbegrepen, wordt een strategie, een vorm van beïnvloeding, een manier om de verhoudingen tussen mensen en hun omgeving te regelen. Het komt er niet

meer zozeer op aan de noden en de wensen te bevredigen maar de bevolking doelmatig te beheersen (Kuypers, 1982: 9).

Met klem stellen we dat deze bijdrage explorerend en probleem-formulerend van aard is. Vooraleer de erin vervatte theorie adequaat empirisch en historisch kan onderbouwd worden, moet langdurig en fundamenteel onderzoekswerk gebeuren.

Na de begripsbepalingen (§ 1) zullen we in het kort de aanloop tot de volgroeiende verzorgingsstaat reconstrueren (§ 2), om nadien deze verzorgingsstaat in zijn huidig functioneren, dat wij dus als repressief disciplinerend omschrijven, te ontleden (§ 3). Verder vragen we ons af welke economische omstandigheden zulk functioneren kunnen verklaren (§ 4). Ook politieke verklaringen lijken mogelijk te zijn (§ 5). Verder blijkt dat rond repressieve disciplinerende een ideologie moet worden opgebouwd en verspreid (§ 6). Wij vragen ons tenslotte af waar de contesterende tegenkrachten zich kunnen bevinden en van welke aard die contestatie kan zijn (§ 7).

1. Repressieve disciplinerende en haar context

1.1. Repressieve disciplinerende

Volgens M. Foucault is disciplinerende een modaliteit van machtsuitoefening die na de Verlichting tot ontwikkeling is gekomen. Als krachtenverhouding en als strijd is ze alomtegenwoordig, omdat ze zichzelf altijd en overal reproduceert; daarbij streeft ze een optimale synthese na tussen politieke onderwerping en organisatorisch-economisch rendement. Er wordt volgzzaamheid afgedwongen door hiërarchisch toezicht, door normaliserende sancties die mensen gelijk maken maar ze tevens individualiseren, door zichtbaar makende registratie en (gevallen)onderzoek. Discipline sluit wederkerigheid uit en stelt verhoudingen van ongelijkheid in. Zij betekent een - zij het nooit volledige - opschorting en overstijging van de rechtsverhoudingen. Onze samenleving is er een van permanente bewaking, waarin ook de verzorgende staatsapparaten worden betrokken.

Ten aanzien van deze analyse van Foucault kunnen een aantal bedenkingen geformuleerd worden. Op de eerste plaats kan men redetwisten over het neutrale of normale karakter van zulke ontwikkeling. Maar men kan de Franse auteur vooral verwijten geen oog te hebben voor de verscheidenheid in vormen van disciplinerende die onder invloed van structurele ontwikkelingen van velerlei aard en van wisselende machtsverhoudingen tot stand komen. Zo willen wij stellen dat de disciplinerende in de huidige zgn. "crisisituatie" hoe langer hoe meer repressieve vormen aanneemt. Repressie verwijst in de eerste plaats naar geweld. Daarmee bedoelen wij hoegenaamd niet dat verzorging tot fysische geweldsaanwending leidt, zoals het gedurende de industriële revolutie nog het geval was t.a.v. bepaalde groepen gemarginaliseerden. Evenmin gaat het om totale rechteloosheid, zoals de positie van de arbeiders was bij afwezigheid van sociale en arbeidswetgeving. Wel betreft het een terugname van bepaalde verworvenheden, een vermijden van contractuele regelingen, een toestand van rechtsonzekerheid. Verhaalmogelijkheden worden niet voorzien of worden afgezwakt. Daarnaast verwijst de term "repressie" naar de middelen om deze toestand te verwezenlijken. De uitvoerende en administratieve macht wordt versterkt en wendt harde technieken aan: zij legt eenzijdig verantwoordelijkheden, rechten en plichten op aan organisaties, aan lager-gepositieerde overheidsorganen en aan burgers. Grijpt repressie wellicht maar in uitzonderlijke gevallen onmiddellijk in op de fysische integriteit van de "verzorgde" burgers, de persoonlijke levens- en overlevingsvoorwaarden worden steeds geraakt (Ponsaers, 1983: 755-756) (1).

1.2. Staat en staatsapparaten

Deze disciplinerende repressie gebeurt door staatsapparaten. De staat in deze betekenis is een organisatie van macht die uitgeoefend wordt via een complex van instellingen en die er zich op beroept het alleenrecht te hebben op de aanwending van macht bij de regeling van allerhande als ongewenst geduide toestanden. De staat presteert bepaalde diensten die andere minder-omvattende instellingen (gezinnen, groepen, clans, enz.) niet (langer) kunnen vervullen (Fried, 1968: 229-230). Hij vertegenwoordigt de eenheid van de verschillende reële overheersingsapparaten en is terzelfdertijd (en hoe langer hoe meer) het meest algemene apparaat van deze overheersing (Bihar, 1982: 19).

Het onderscheid dat L. Althusser (1968; 1970) en N. Poulantzas (1968; 1974; 1976) maken tussen enerzijds "staatsapparaten" en anderzijds "politieke staatsmacht" is daarbij belangrijk. Politieke staatsmacht is voortdurende politieke machtsstrijd en wisselende politieke machtsverhoudingen. De strijd gaat onder andere om de beheersing van de staatsapparaten die de eigenlijke overheidstaken uitoefenen en een meer bestendig ambtelijk karakter vertonen. De apparaten kunnen een andere politieke constellatie vertonen dan de toestand van de politieke machtsverhoudingen.

Ook is het onderscheid tussen overheidsinstelling en overheidsfunctie betekenisvol. Verzorgende taken zijn méér dan ééns geprivatiseerd geworden, overgelaten aan gereguleerde en gesubsidieerde groepen, organisaties of instanties, die dan niettemin deelnemen aan de uitoefening van publieke functies.

1.3. De context van de disciplinerings

Hoe is die evolutie van de disciplinerings naar meer repressieve vormen te verklaren? Een aantal ontwikkelingen in de economische structuren en machtsverhoudingen spelen ongetwijfeld een rol. Toch lijken ons ook de politieke machtsverhoudingen in belangrijke mate bepalend voor de toenemende repressie in de verzorgende kapitalistische staat. Liberale en neo-liberale politieke machtsgroepen trachten een samenlevingsproject door te drukken dat door J. Donzelot een sociale beheersingstechnologie wordt genoemd (Donzelot, 1979). Ook A. Bihr is van oordeel dat de strijd om het bepalen van de sociale praktijk de belangrijkste achtergrond is van het huidige crisis-gebeuren. Volgens hem is de dominerende staatsmacht volkomen in de ban gebleven van het kapitaal dat het sociale leven overheerst, hetgeen leidt tot ondermeer desocialisatie, atomisering, verdeeldheid, desintegratie, uniformisering en onteigening (ontmenselijking, vervreemding). De gevestigde politieke machtshebbers willen vooral een nieuwe en andere sociale praktijk verhinderen, die de samenleving moet toelaten zichzelf te produceren en te organiseren; ze zorgen ervoor dat het staatsapparaat de beschikbare economische en politieke middelen voor hun doelstellingen blijft inzetten. De economische middelen betreffen een toedeling van een belangrijk deel van de globale meerwaarde aan het "sociale"; de politieke dimensie betekent dat de sociale problemen door de Staat moeten ter

harte genomen worden en dat hij steeds meer alomtegenwoordig moet zijn (Bühr, 1982: 26-27). Dit alles wordt ideologisch toegedekt, waarbij ideologie in de betekenis gebruikt wordt die Gramsci er aan toekende: als een geheel van ethische, juridische, esthetische en filosofische denkbeelden over de sociale werkelijkheid en een daarmee gepaard gaand geheel van gewoontes, gebruiken en gedragingen die bewust of onbewust die visie op de werkelijkheid weergeven (Navarro, 1982: 4). Ideologische offensieven moeten een atmosfeer of context scheppen om een nieuwe consensus tot stand te brengen rond een nieuw geheel van waarden, overtuigingen en praktijken.

2. De aanloop tot de verzorgingsstaat

Het is belangrijk na te gaan wat er voorafging aan de volle ontplooiing van de verzorgingsstaat. Wij kunnen dan beter de evolutie begrijpen die nadien heeft plaatsgevonden.

2.1. De minimale Staat

Vanaf de industriële revolutie waarvan de aanvang naargelang van het land te situeren valt tussen de tweede helft van de 18de eeuw en de eerste helft van de 19de eeuw, kende men de periode van het zuivere marktkapitalisme en van de minimale Staat. Daarbij werden niet enkel kapitaalgoederen, maar ook de arbeid als koopwaar op een even vrije markt verhandeld. Op het onttrekken van de meerwaarde aan de arbeid stond geen maat. Beloning voor arbeid werd bepaald op grond van een persoonlijk arbeidscontract. De overwegend fysieke repressie, waarvan de arbeiders zowel binnen de werkhuizen als daarbuiten voorwerp waren, ging op beide domeinen gepaard met private en gepersonaliseerde liefdadigheid. Zowel de disciplinering als de liefdadigheid waren even zelf-legitimerend als arbitrair.

De maatschappelijke context waarbinnen dit plaatsgreep, was vrij duidelijk. Economisch werd absolute voorrang verleend aan intensieve kapitaalsaccumulatie bij de burgerij, die gepaard ging met een vérgaande verpaupering van de bezitters van

arbeidskracht, waardoor deze werden uitgesloten van iedere vorm van kapitaalsaccumulatie (Ponsaers, 1983: 752). Ideologisch was het de tijd van het orthodoxe liberalisme, dat vooral op individuele verantwoordelijkheid de nadruk legde, principe dat voortdurend op de arbeiders werd toegepast. Politiek bevond de elite zich haast volledig op dezelfde golfengete als de economische machthebbers en wie geen produktiemiddelen of belangrijk privé-bezit had, telde nergens mee. Staatsmacht en staatsapparaat vielen bovendien samen: het waren personen uit één en dezelfde burgerlijke klasse die binnen alle politieke beleidsorganen de posities bezetten. Parlement en administratie waren in éénklank. Dit bracht mee dat de staat niet rechtstreeks tussenkwam in sociaal-economische aangelegenheden maar er wel voor zorgde dat iedereen zich schikte naar de heersende sociaal-economische rationaliteit. Dat hield bijvoorbeeld in dat al wie zich aan de arbeidsmarkt wilde onttrekken (ondermeer via diefstal, bedelarij, zwerverij) of wie zich individueel of collectief verzette, ongenadig gecriminaliseerd werd en tot uitsluiting, afzondering en armoede werd veroordeeld. Er kwamen nieuwe wetten op de bedelarij en op de landloperij. De bescherming van privaat bezit leek belangrijker dan de bescherming van de persoon. Enkele belangrijke misdrijven, zoals diefstal, oplichting en vervalsing hebben hun strafrechterlijke bepaling slechts gekregen in het begin van de 19de eeuw en het volume van strafbare feiten werd toen aanzienlijk uitgebreid (Conseil de l'Europe, 1980: 55-56). Er kwamen straf- en werkhuizen, verbeteringsgestichten, "moderne" gevangenis en asiels. De disciplinerende binnen de economische, ideologische en publieke sfeer was niet enkel repressief maar bovendien cumulatief: onverschillig of de straf opgelopen werd vanwege het gerecht of vanwege de patroon: in beide gevallen leidde ze tot verarming en maatschappelijke uitsluiting.

2.2. De sociale verzorgingsstaat

Vanaf het einde van de 19de eeuw tot in de zestiger jaren van de 20ste eeuw kwam geleidelijk de zogenaamde verzorgingsstaat tot stand: wetten en reglementeringen verzwakten zowel het koopwaarkarakter van de arbeid als het ongebreideld eigendomsrecht op de produktiemiddelen, basis van het recht op de grootst mogelijke meerwaarde. Meteen werd ook de fysische repressie gereduceerd door een aantal gekende decriminaliserende van collectief arbeidersoptreden. Controle op de

arbeidssituatie werd voorwerp van klassenstrijd en deze laatste werd geleidelijk aan georganiseerd en omkaderd door de opkomende vakbonden. De wetenschappelijke organisatie van de arbeid ging nochtans onverminderd verder en aan de arbeider bleef alle economische en technologische controle op de arbeid en de produktie of op de planning ervan ontzegd. Daartegenover stond dat de georganiseerde arbeiders greep kregen op de arbeidsvoorwaarden via sociale voorzieningen en arbeidsreglementeringen, geüniformiseerd en in wettelijke beschikkingen vastgelegd door onderhandelingen tussen arbeid en kapitaal, zonodig gearbitreerd door de overheid.

Een aantal ontwikkelingen die ons inziens belangrijk zijn voor de verdere evolutie van de disciplinerende verzorgingsstaat, hebben hun wortels in deze periode.

1) Het positief staatsinterventionisme doet zijn intrede, waarbij het staatsapparaat niet enkel arbitreert, maar als derde partij, als controlerende, borgstellende en betalende institutie in het sociaal-economisch systeem binnentreedt.

2) De overheid komt niet tussen in aangelegenheden als omvang en aard van produktie, zoals zij ook het bepalen van de aard en organisatie van de arbeid aan de patroons overlaat. Zij komt wel reeds tussen in de fysische en materiële verzorging (reproduktie) van de arbeidskracht, maar (nog) niet in haar psychische en sociale verzorging. De arbeid in de ondernemingswijze produktie geldt als referentie: wie zich daaraan onttrekt kan niet genieten van de zogenaamde horizontale herverdeling of van vervangende voorzieningen. Voor hen is nauwelijks openbare onderstand voorzien, misschien liefdadigheid. Overigens weerspiegelt het sociale zekerheidssysteem de op loonarbeid gebaseerde sociale stratificatie: alleen de mannelijke "regelmatige werknemer" komt ten volle in aanmerking voor sociale uitkeringen. Ex-misdadigers, zieken en invaliden, maar ook jongeren, ouderen en vrouwen moeten aan strengere voorwaarden voldoen en/of genieten minder van de herverdelingskoek. Ook een afhankelijke positie in het gezin is een aanleiding tot minderbedeling krachtens het criterium van het zogenaamd gezinsinkomen, verdiend door de man.

3) Nooit komt de controle op de toepassing van de arbeids- en sociale wetgeving in exclusieve arbeidershanden. Er wordt hooguit medebeheer voorzien. Alle pogingen om inspectie of controle over de arbeidsomstandigheden en de sociale voorzieningen aan de arbeiders toe te vertrouwen, mislukken systematisch (Ponsaers, 1983: 340-342, 470-473, 643-650). De daad-

werkelijke toepassing van arbeids- en sociale wetten hangt trouwens af van de collectieve sterkte van de werknemers en deze is niet altijd voldoende groot. Wél komt er een soort parallel rechtsbedelingssysteem tot stand: bijzondere inspectie-diensten, arbeidsrechtbanken die over de toepassing van sociale en arbeidswetten moeten waken. Het aantal inspecteurs of gespecialiseerde magistraten is vrij gering. Over het algemeen worden weinig inspecties doorgevoerd; ze gebeuren zeer selectief, meer op werknemers dan op werkgevers en meestal op kleine ondernemingen, waartegen herhaaldelijk klachten worden ingediend (De Cuyper en Ponsaers, 1980: 335-339). Uiteindelijk worden problemen en conflicten steeds meer vertechniseerd, geïndividualiseerd, geneutraliseerd en afstandelijk behandeld. De wijze waarop arbeidsongevallen worden herleid tot een percentage van invaliditeit is daarvan wel het meest treffende teken.

4) In welke mate was het welzijnswerk in die periode aanwezig als institutionele omkadering ? De heersende klasse was ten zeerste bekommerd om de "sociale kwestie" en om het gevaar dat van de opkomende arbeidersbeweging uitging. Er was veel discussie over de aanpak. Moest er enkel volksontwikkeling en volksonderwijs komen, zoals de links-liberalen beweerden of moest men tevens het verenigingsleven bevorderen, dat zich meteen op liefdadigheid en vooral ook op moralisering kon toeleggen, zoals de katholieken meenden ? De Vincentius a Paulo genootschappen die in 1842 werden opgericht, kozen duidelijk voor de tweede weg. Overigens werden de katholieke verenigingen en organisaties zeer tegen de zin van de liberale bewindvoerders uitgebouwd. Toen het Congres van Mechelen in 1889 een indrukwekkend omkaderingsprogramma van katholieke werken (patronaten, liefdadigheidswerken, mutualiteiten) ontvouwde, werd meteen de verzuijing van het welzijnswerk ingezet; het opzet was zowel anti-liberaal als anti-socialistisch. Maar de andere zuilen volgden en bouwden "andragogische" initiatieven uit als organische delen van de apparaten van hun politiek-ideologische groep.

Vooraf de socialisten meenden dat zij naast arbeidersontwikkeling (de Centrale voor Arbeidersopvoeding, opgericht in 1911) ook aan materiële lotsverbetering moesten doen: anti-alcoholistische matigheidskringen, mutualiteiten en coöperatieven werden opgericht (Van Damme, 1981: 172-200).

5) Het mag niet onvermeld blijven dat de strafrechtsbedeling op de meest traditionele wijze bleef voortbestaan, werkend met wetten die dateren van het einde van de vorige eeuw. De wet op de rijkswacht van 1957 vormt slechts een schijnbare uitzon-

dering daarop; zij is de samenvoeging en legalisering van reeds lang bestaande beschikkingen. Dit traditionele strafrechtsbedelingsapparaat van politie tot gevangenis is en blijft de meest uitgesproken exponent van de oorspronkelijk moderne Staat, die niet "van onderuit" of krachtens de volkswil ontstond, maar tot stand werd gebracht door autarchisch optredende vorsten en/of door elitaire en besloten burgerlijke parlementen...

Over de economische, ideologische en politieke context waarin deze eerste fase van de verzorgingsstaat tot ontwikkeling kon komen, kunnen we kort zijn. Economisch gezien hebben de herverdelende en regulerende inspanningen enkel de noodzakelijke gevolgen van het kapitalisme zelf opgevangen; zij hebben alleen maar de scherpe hoeken van de ongelijkheid afgerond. Het is een milde prijs die de kapitaalsbezitters betalen om verder te kunnen genieten van de aanzienlijke ongelijkheid inzake macht en welstand die zij zelf veroorzaakten (Green, 1981: 60). Bovendien beconcurrerden de ondernemingen elkaar genadeloos in de tweede helft van de vorige eeuw, in een periode van vertraagde kapitaalscumulatie, hetgeen in niet geringe mate de vorming van monopolies in de hand werkte. Het was in het belang van het kapitaal zelf dat de arbeidskracht in deze strijd niet ten onder ging en dat er een Staat was om "het systeem" te behoeden, tegen individuele patronale belangen in. Een bekommernis die overigens ook niet vreemd was aan de innovaties die door Keynes en Beveridge voorgesteld en geïnspireerd werden.

Ideologisch werden juridische gelijkheid en sociale rechten voorgehouden; samen met de ontwikkeling van de wetenschappelijke bedrijfsorganisatie op grote schaal zouden ze in een "behoorlijk en geregeld statuut" voor de arbeiders voorzien. Sommigen binnen de arbeidersbewegingen betwistten dat dit de werkelijke bedoeling was: dient dit betere statuut veeleer niet ter reproductie van de arbeidskracht en ter disciplinering van het gewone volk ?

De politieke context was er een van georganiseerde strijd tussen klassen en klassenfracties om de staatsmacht. De zogenaamde corporatistische staat werd een realiteit: niet enkel een grotere diversiteit van politieke groepen, maar ook allerehande sociaal-economische drukkingsgroepen bevonden zich in de politieke arena. Er kwamen politiek bekrachtigde pacts tot stand, zoals dat van sociale solidariteit (1945). Werkgevers en werknemersorganisaties sloten akkoorden over de afbakening van hun bevoegdheidsdomeinen en over de besluitvormings-

processen. Investerings, produktie en arbeidsorganisatie, tucht- en ordehandhaving in de onderneming bleven behoren tot de patronale prerogatieven: voor de verdeling van de resultaten van de produktie en voor het bepalen van de arbeidsvoorwaarden werd medebeslissing afgesproken. Zo kwam men tot normalisering van conflicten waarbij arbeiderspartijen en -organisaties tenslotte toch steeds de mindere bleven en maar relatief vat kregen op de staatsmacht. Waren er voordelen voor de arbeiders, er bleven nog meer structurele waarborgen voor de machtige burgerlijke klasse (Ponsaers, 1983: 559-571, 806).

3. De volgroeide verzorgingsstaat en de crisis

3.1. De evolutie

Sociale woonpolitiek, gezondheidszorg, de zorg om de veiligheid, de sociale zekerheidsregelingen bleken niet in staat om alle problemen op te vangen: vooral na 1960 kwamen er allereerste hulpverleningsvoorzieningen bij. Naar het zogenaamde inevitabilisme stelde, kon de prijs die voor de vooruitgang moest betaald worden, wellicht via deze hulpverlening terugbetaald of vergoed worden. In de "golden sixties" waren daarvoor trouwens voldoende middelen voorhanden. Daarenboven bestonden zulke initiatieven al, deels ontwikkeld uit initiatieven binnen de arbeidersklasse, zowel van christelijke als van socialistische herkomst, deels opgezet door de welmenende burgerij, deels door de centrale overheid zelf (bv. de C.O.O.'s, nu de O.C.M.W.'s). De privé-initiatieven, overwegend vanuit katholieke hoek, lieten zich erkennen als professionele openbare dienstverlening en door de overheid betoelagen. In de zeventiger jaren begaven ook de mutualiteiten zich op het welzijnspad; het wordt in de middens van de Christelijke Mutualiteiten een derde fase van ontwikkeling genoemd (A.C.W.-programma 1978-1979: 2-5). Overigens is er binnen de arbeidersbewegingen nog steeds niet veel te doen rond welzijnswerk: men laat hulpverlening over aan de mutualiteit (Van Ostrive, 1982a: 116, 120). Meteen functioneren de hulpverleningsdiensten op de manier van de mutualiteiten; dat is als gelijk welke onderneming of overheidsdienst. De werkers hebben er geen inspraak, al zitten ze met hun professio-

naliteit goed ingebouwd (Van Outrive, 1982b: 16). Hun arbeidsvoorwaarden beantwoorden dikwijls aan diegene die gangbaar zijn in gelijkaardige quasi-artisanale bedrijven.

Tussen 1965 en 1975 trachtte de overheid de zeventien werksoorten in de welzijnszorg te "regelen" via een bonte en onsamenhangende mengeling van wetten, Koninklijke Besluiten, Ministeriële Besluiten, circulaire en nominatieve erkenningen; hetgeen ertoe leidde dat nog steeds de meest uiteenlopende subsidieregelingen bestaan, ongelijke erkenningsvoorwaarden en erkenningsduur, ongelijke werkmiddelen, zeer verschillende uitbetalingsmodaliteiten, ongelijke diplomavereisten voor het personeel.

Ook is de territoriale spreiding zeer ongelijk: gemeenten en steden met ophopingen van kansarme bevolkingsgroepen beschikken over vier maal minder diensten en werkers dan andere gemeenten. Bovendien heeft gedurende lange tijd een onsamenhangende verkaveling van de welzijnszorg bestaan over diverse ministeries, wat ertoe leidde dat de welzijnszorg een "bezet gebied met wisselende heersers" genoemd werd. Zelfs het oprichten van een gemeenschapsministerie voor Gezin en Welzijnszorg heeft dit euvel niet volledig weggewerkt: zo behoort bijvoorbeeld samenlevingsopbouw nog steeds tot Cultuur. Zeker zo belangrijk is het feit dat nationale ministers nog steeds de harde kern van het sociaal beleid in handen hebben, inzake jeugdbescherming, immigratie, gehandicaptenzorg, bejaardenzorg, bestaansminimum, enz... De gemeenschapsministers mogen randproblemen behandelen en dan nog zeer dikwijls met een minimum aan middelen (Cauwelier, 1983: 349-356; Welzijnszorg, 1983: 74-83).

Daartegenover staat dat het besef groeide dat de strafrechtsbedeling al te veel nadruk had gelegd op de schuldgedachte en mede hierdoor te veel menselijke en maatschappelijke schade berokkende. Kwam het er niet veeleer op aan de maatschappij te beschermen, aan maatschappelijk verweer te doen dan de "schuldige" te straffen en was zulks niet veeleer te bereiken met hulpverlening dan met strafsancities ?

3.2. De repressieve disciplinerings

1) Hoezeer men ook de uitvoering van een belangrijk aantal welzijnszorginitiatieven, zoals sociale voorzieningen, aan de (georganiseerde) privé-sector overlaat: de officiële erkenning

en vooral de subsidiëring impliceert toch een toenemend staats-interventionisme, of dit nu plaatsvindt op nationaal of op communautair vlak. Dit uit zich in kwantitatieve maatregelen, maar wellicht steeds meer in kwalitatief, d.i. intensiever overheidsbeheer. De Koninklijke Besluiten en Decreten worden frequent bijgewerkt, de criteria voor erkenning en betoelaging worden voortdurend veranderd, men zoekt planning, coördinatie en consultatie, men bouwt allerhande platforms (reclassering, vrijwilligerswerk, zelfhulp). Kortom de Staat en al wie hem incorporeert, is steeds actiever bezig met deze welzijnszorginitiatieven, zoals met het geheel van de traditionele sociale voorzieningen.

Opvallend is dat het parlement weinig beleidsbepalend is op het vlak van de "aanpassing" van de arbeids- en sociale zekerheidsreglementering en op het stuk van welzijnszorg. Het staatsapparaat, onder de gedaante van de uitvoerende macht, krijgt de toelating om alle bevoegdheden ter zake tot zich te trekken, met of zonder "bijzondere machten". Maar ook de erkende en gesubsidieerde hulpverleningsapparaten functioneren "zoals een staatsapparaat", zoals staatjes in het klein. "Zij beginnen, van burgerlijke herkomst of niet, met of zonder particuliere status, te functioneren alsof ze onderdelen zijn van de staat in striktere zin. Zo scheidt de Staat in de sfeer van de burgerlijke maatschappij talrijke steunpunten en apparaten waardoor haar werking wordt gesteund en haar invloed tot overal in het maatschappelijk leven wordt verlengd of versterkt" (Van den Brink, 1981: 166).

De verzorgingsstaat bereikt daarmee zijn voltooiing: de Staat lukt erin om de verschillende leefsfere van de mens onder zijn voogdij te krijgen en niet louter de sfeer van de arbeid en de materiële produktie. De klassieke (traditionele) sociale voorzieningen waren hoofdzakelijk gericht op de arbeidssituatie of op het verstrekken van materiële voorzieningen. De nieuwe welzijnszorg richt zich op de aspecten van het leven buiten de arbeidssituatie, vooral op de psychische en de sociale dimensies. Gehandicapten- en bejaardenzorg, gezinshulp, kinderopas en jeugdzorg bevatten natuurlijk ook materiële hulpverlening. Maar alle Koninklijke Besluiten, Ministeriële Besluiten enz..., die de andere werksoorten reglementeren, wijzen op die andere dan materiële en producentennoden. Dat deze scheiding tussen beide soorten van behoeften eerder theoretisch is en dat van langsom meer wordt, weten de huidige welzijns werkers maar al te goed.

2) Hoe de overheid en de politieke machthebbers thans die totale zorg waarnemen is een andere zaak.

Sociale zekerheid als repressieve disciplinerings

De voorbeelden zijn legio, waarbij doelmatigheid, selectiviteit en vereenvoudiging in de plaats komen van de vroeger gehanteerde criteria: welvaartsvastheid, verworven rechten en optrekking van de minimumuitkeringen (Bollen, 1982: 667). Binnen de sociale zekerheid is aanzienlijke rechtsonzekerheid ontstaan; veel rechten zijn niet langer verworven; de aard en de omvang van de uitkeringen veranderen voortdurend, evenals de notie rechthebbende. De politieke machthebbers hantieren voortdurend andere criteria: in hoeverre het verzekeringsprincipe wordt gehandhaafd is niet meer zo duidelijk. Men neemt de gezinslast en de leefsituatie van enkelingen in acht maar houdt dan toch weer rekening met het gezinsinkomen langs de fiscaliteit (De Swert, 1983a: 36-37). De vergoedingen voor werklozen worden steeds maar verminderd (in 1983 met 6 % voor samenwonenden). Schoolverlaters hebben een lange wachttijd en zo zij geen eigen gezinslast hebben, krijgen zij schamel wachtgeld uitgekeerd. Het zeer rekbare begrip "langdurige werkloosheid" (het beruchte art. 143 van het Koninklijk Besluit van december 1963) wordt voortdurend strenger en meestal arbitrair gehanteerd waardoor vele werklozen - voornamelijk vrouwen - uitgesloten worden. In belangrijke mate is de vertraging in de aangroei van de werkloosheid overigens bereikt door de beschikbare middelen tot uitsluiting maximaal te gebruiken en daartoe moet niet eens massale jacht op zwartwerkers gebeuren: de aanwezigheid van een actief gezinslid met welk inkomen ook, gebrek aan sollicitaties, het niet aanvaarden van een zgn. gepaste betrekking, werkonwilligheid, administratieve tekortkomingen, de reeds vermelde langdurige werkloosheid zijn gemakkelijk te hanteren redenen tot uitsluiting. Het Koninklijk Besluit van 1963 over de werkloosheidsvergoeding wordt nu een schrikbarend sanctioneringsinstrument.

Dat het remgeld of de soms belangrijke eigen financiële bijdrage voor veel minder begoeden een rem is om op de beschikbare gezondheidszorgen een beroep te doen weet men uit wetenschappelijk onderzoek (Deleeck, 1982: 147-173), zoals men ook weet dat de uitgestelde zorg nadien duurder uitvalt. De verhoging van de consumptiedrempel krijgt dan werkelijk de allure van een repressief ingrijpen op de gezondheid van de burgers, die men eerder aan de kost van de dienstverlening doet denken dan aan hun gezondheid (Notredame, 1983: 69-70). Slachtoffers zijn niet enkel de werklozen, maar ook de WIGW's: weduwen, invaliden, gepensioneerden en wezen (De Swert, 1983a: 37). Tenslotte is een werknemer niet meer

zeker van de waarde van zijn arbeidscontract en van zijn verworven arbeidsvoorwaarden. Wat men thans "precarisering" van de arbeid noemt, betekent het vervangen van een volwaardige en beschermde betrekking door interim- en deeltijdse arbeid, tijdelijke arbeid, bijzondere uren- en ploegenregeling, uiteenlopende loonregelingen. Vroeger verworven C.A.O.'s worden stelselmatig afgebouwd en vervangen door nieuwe, van de vakbonden haast afgedwongen, overeenkomsten evenals door volmachtbesluiten; de mogelijke uitzonderingen op de verworven regeling van de arbeidsvoorwaarden die in de zogenaamde experimenten Hansenne worden toegestaan, zijn daarvan een treffende illustratie.

Welzijnszorg als repressieve disciplinerings

Wat eens opvang was voor "devianten" en "marginalen" wordt een toevluchtsoord voor steeds talrijker wordende "normalen" (Hirsch, 1981: 86), waarvan er steeds meer gaan behoren tot het vast cliënteel van behoeftigen. De registratiegegevens wijzen uit dat de meerderheid van de mensen komt om werk of geld, om hulp inzake administratieve en juridische problemen, hoe de opdrachten van de hulpverleningsdiensten ook luiden (Renier en Van Onsen, 1983: 16). Er ontstaat op die diensten een soort bureaucratische noodsituatie "... die altijd typisch is geweest voor delen van de traditionele 'social welfare' maar zij wordt nu algemeen; de boven-wettelijke noodsituatie wordt geleidelijk aan de normale situatie van publiek administratief handelen" (Van Schendelen, 1983: 212). Er rijst een enorm probleem van efficiëntie, niet zozeer door het produceren van niet gevraagde diensten, maar vooral door het niet-produceren van wél gevraagde diensten. De lacunes worden van langsom meer opgevuld door "nieuwe" private welzijnszorg-circuits zoals privé-liefdadigheid, gezins- en familieondersteuning, zelfhulp. Publieke dienstverlening dreigt onder de minimumstandaard terecht te komen (Hirsch, 1981: 89).

Opvallend is ook dat men, zowel binnen de sociale voorzieningen als binnen de welzijnszorg, nog sterk blijft vasthangen aan de oude en traditionele referentiekaders zoals "de mannelijke werknemer of kostwinner in vast dienstverband", "het gezin met een gezinsinkomen". De sociale stratificatie die gevestigd is op de posities in de traditionele ondernemingswijze produktie, blijft onverminderd gehandhaafd ondanks de introductie van nieuwe verdelingscriteria. Jongeren, vrouwen, gehandicapten, zieken en strafrechtsbedeelden worden onverminderd gediscrimineerd. De cliënten van het welzijnswerk

zijn er vaak nog slechter aan toe dan die van de strafrechtsbedeling: ze zijn haast volkomen rechteloos en tegen de gefrequenteerde diensten is nauwelijks juridisch verhaal mogelijk. Daartoe draagt in niet geringe mate bij, de chaotische en onzekere toestand waarin de welzijnssector zich bevindt, alsmede de grote toename van cliënteel (Renier en Van Onsen, 1983: 15-18). Nieuwe initiatieven die vandaag gelanceerd worden, zoals vrijwilligerswerking en zelfhulp, kunnen in deze context weinig meer betekenen dan een nieuwe beheerstechniek of agogische behandelingstechnologie of een poging tot kostenbesparing.

Strafrechtsbedeling als repressieve disciplinerings. Osmose

Wanneer wij tevoren opmerkten dat naast arbeidsreglementeringen en sociale voorzieningen steeds een onveranderd strafrechtsbedelingsapparaat bleef bestaan, dan stellen wij recentelijk een soort osmose tussen strafrechtsbedeling en sociale voorzieningen en welzijnszorg vast. Van een versmelting kan natuurlijk geen sprake zijn: de beide systemen zijn niet enkel verschillend, maar vallen in alle westerse landen onder anderssoortige reglementeringen, beheerders en gezagsdragers. Ze hebben een in de tijd en ruimte zeer verschillende traditie en identiteit: deze van de strafrechtsbedeling zijn duidelijker dan die van de welzijnszorg.

Dat er echter osmose kan voorkomen is af te leiden uit het feit dat beide systemen niet "van onderuit" maar van bovenaf zijn ontstaan, met welk tijdsverschil ook. Beide hebben geen democratische organisatievorm en kunnen elkaar dus wel vinden in bepaalde beheersingsstrategieën tot behoud van de bestaande orde en rust.

Maar men kan nog andere osmose-elementen onderkennen:

a) Repressieve instellingen overschrijden de grens tussen beide systemen: er ontstaat zogenaamde welzijnscriminaliteit en binnen de sociale voorzieningen komen er coërcitieve controlepraktijken tot stand t.a.v. frauduleuze activiteiten inzake het verkrijgen van allerhande vergoedingen en uitkeringen zoals ziekte- en werkloosheidsuitkeringen en het bestaansminimum. Wanneer dit soort "misdadigheid" stelselmatig stereotiep en negatief geïdentificeerd wordt en tevens ideologisch goed ondersteund, dan ontstaat een soort systematische achterdocht en vooringenomenheid bij sociale werkers en inspecteurs, die er dan toe gebracht worden om arbitrair en "symbolisch" te werk te gaan. De aard van de jacht op werkloze zwartwerkers is goed

gekend (3). De traditionele strafrechtsbedelers blijven liefst weg van dit soort misdadigheid: ook al lenen zij soms "de sterke arm" bij de "beteugeling" ervan.

De diffuse wetgeving betekent voor hen glad ijs, zo ondermeer inzake de vaak moeilijke bewijslast en het daarmee verbonden kritisch optreden van het arbeidsauditoraat. Ook de sociale werkers en inspectiediensten in de sociale zekerheid en de hulpverlening weten vaak geen raad. Wellicht als reactie daarop worden ze soms "plus royaliste que le roi, plus étatiste que l'état" (Rosenthal, 1983: 18-19). Controleurs van de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (R.V.A.), sociale werkers van de Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn (O.C.M.W.) worden soms al meer gevreesd dan rijkswachters of andere collega's uit de strafrechtsbedeling.

b) Anderzijds is er een beweging vanuit de strafrechtsbedeling merkbaar om alternatieve behandelingswijzen te gaan zoeken in de welzijnszorg: decriminalisering, afwenteling van verantwoordelijkheden, vermijden van vrijheidsberoving, preventie zijn niet uit de lucht en men wil de gemeenschap deelachtig maken aan de bejegening van misdadigers en afwijkingen. Men wil daarbij een beroep doen op allerlei instellingen die op het domein van de welzijnszorg en hulpverlening bezig zijn en men wil hen "onder controle" een goed deel van hun cliënteel overmaken. Terecht heeft Stanley Cohen doen opmerken dat meteen de grenzen van de controlesystemen vervagen, dat men de mazen van de strafrechtsbedeling groter maakt maar het controlenet verruimt, dat men een repressief en dwingend optreden versluiert, dat men systematisch het onderscheid tussen private en publieke controle vervaagt, dat sociale controle de ganse samenleving doordrenkt, kortom, dat men op die wijze op weg is naar een ganse "punitive city" door middel van een zeer gedifferentieerde technologie van disciplineren (Cohen, 1979: 184 e.v.). Ten onzent komen er traag enkele initiatieven op gang. Binnen de jeugdbescherming is de "dispersal of social control" wellicht nog steeds het verst gevorderd. Bij de politie wordt meer dan ooit gesproken over dienst- en hulpverlening met welzijnsworkmethoden (buurt-, wijkpolitie, bijzondere jeugd- en gezinsafdelingen) en hier en daar komen er initiatieven tot "samenwerking" met welzijnszorg tot stand, al dan niet in het kader van het project "Samenwerking politie - geestelijke gezondheidszorg" van de Koning Boudewijnstichting. Zal dit het optreden van al de betrokken instanties vermenschelijken of eerder meer repressief maken? Men kan alleen maar vrezen dat de welzijnszorg niet soliedemocratisch genoeg is, om aan een toch wel traditioneel dominant-repressief gebleven controle-apparaat te weerstaan en

bijgevolg meegezogen wordt in de repressieve disciplinerings-rationaliteit.

4. Repressieve disciplining als exponent van veranderde economische machtsverhoudingen

Wij zijn nu aan de vraag toe vanuit welke economische omstandigheden dit repressief-disciplinerend functioneren kan verklaard worden. Als hypothese stellen we dat het in wezen gaat om de markt-expansiecapaciteit van het (internationaal) kapitaal en de aldus geconditioneerde uitoefening van de staatsmacht. Daarbij zijn we ons wel bewust van de hoge mate van speculativiteit van de hiernavolgende beschouwingen; maar ze bieden naar ons inzicht de meest coherente verklaring voor wat inzake de groei van repressieve disciplining gaande is.

4.1. De nationale en internationale economische machtsverhoudingen

Stellen dat "het thans aanwezige sociaal controlebeleid een antwoord is op de economische crisis" (Miliband, 1983: 59) is een "face value"-benadering. Men kan dezelfde hoedanigheid toekennen aan de gekende stelling dat zulk disciplinair complex enkel nodig is om de produktievoorwaarden te reproduceren en om de kapitaalsaccumulatie en het onttrekken van de meerwaarde aan de arbeid mogelijk te maken. Het is al juister te stellen dat de Staat wordt gedwongen door krachten die hem extern zijn en dat die dwang voortkomt uit de nationale en internationale context waarin hij opereert. Meest volledig lijkt ons de stelling dat de Staat wordt gedwongen door de reproductie- en accumulatievereisten van het kapitaal of door druk vanuit "lobbies" die ten dienste staan van het kapitaal of één van zijn fracties, of door de gecombineerde impact van deze "lobbies" en van de internationale machten (bv. andere kapitalistische staten, de Wereldbank, het Internationaal Monetair Fonds) (Horton, 1981: 9). De wetten van de kapitalistische accumulatie en competitie worden hervormd en er duikt een nieuwe internationale arbeidsverdeling op, die nationale arbeid en kapitaal dwingt te wedijveren binnen een wereldeconomie die

de transnationale corporaties bevoordeligt (Hirsch, 1981: 79-87). Een ruim gedeelte van het kapitaal wordt ingezet in perifere streken met goedkope arbeidskrachten, met lage taksen, met weinig arbeids- en milieuwetgeving en desgevallend ook met nieuwe afzetgebieden (Navarro, 1982: 2-4, 16). Men zou er nog iets belangrijks kunnen aan toevoegen: met een niet of weinig contesterende arbeiderscollectiviteit. Op wereldvlak streeft men er dus naar om alle sociale productie onder de vorm van loonarbeid te doen verrichten. Alle pre- of niet-kapitalistische levensvormen en elke subsistentie-economie moet verdwijnen; alle sociale relaties moeten een ruilwaarde-karakter behouden of krijgen (de zgn. "commodification"). De materiële, sociale en psychische reproductie moet afhankelijk blijven of worden van een kapitalistische productie van goederen en diensten. Laten wij hierbij duidelijk opmerken dat dit geen louter economisch project meer is, maar een totale maatschappelijke ordening en levenswijze die men aan de ganse wereldbevolking tracht op te dringen. De moderne Leviathan (d.i. het disciplineringscomplex) kan maar verstaan worden in het kader van deze revolutionaire hervormingen, meegebracht door de internationalisering van de productie.

In het Westen kennen wij de gevolgen reeds lang: atomisering en sociale desintegratie; alles en iedereen wordt productie en producent, wordt verbruik en verbruiker. Sociale productie en reproductie gaan één functioneel complex vormen. Voor sommige bevolkingscategorieën loopt dat uit op sociale marginalisering, want werkloosheid, perifere arbeidsmarkten, ziekte en stress betekenen: wegvallen uit de ook ideologisch opgedrongen "achievement society". Dit dwingt de werknemer tot een voortdurende recyclage en tot aanpassing én als producent én als verbruiker. De kapitalistische ondernemingswijze productie, maar ook het maatschappelijk orderingsproject moet vrij over ongebonden arbeidskracht kunnen beschikken, evenals over geïndividualiseerde verbruikers.

4.2. Het wordt dan de opdracht van de Staat om de publieke diensten zo te veranderen dat ze aanpasbaar zijn aan de eisen van deze internationale kapitaalsaccumulatie, verwoord door een aantal maatschappelijke projectleiders. De verzorgingsstaat mag niet worden afgeschaft, maar moet hervormd worden (Navarro, 1982: 3-4). Zo moeten de collectieve diensten worden afgebouwd, die de "commodification" van de samenlevingen zouden kunnen verhinderen en wellicht ook alle economisch en politieke collectieve opstellingen, die deze ontwikkeling zouden kunnen afremmen.

Maar de nationale staten hebben het moeilijk, eerst en vooral maar niet enkel op economisch vlak. "Nationale regeringen betalen voor het privilege hun arbeidskracht te zien exploiteren door de grote corporaties. Worden de nationale regeringen 'service agencies' voor de totalitaire oligopolies?" (Horton, 1981: 10). Inderdaad, staten steken zich in de schuld bij het internationaal financie-kapitaal, die dan haar eigen prioriteiten kan opleggen aan de nationale overheden en die ook politieke en ideologische controle kan uitoefenen over dit kapitalistisch maatschappelijk ordeningsproject. Slachtoffers daarvan worden de arbeiders, de vrouwen, de jongeren, de minderheden, de immigranten, de niet (meer) actieven (Van Schendelen, 1983: 223-228).

Ondanks deze groeiende afhankelijkheid blijft de Staat de centrale component van de sociale reproductie: ze wordt én de materiële verzorger én de controlerende, repressieve surveillant, wat twee kanten van éénzelfde munt zijn. Deze taak is des te meer nodig omdat de hogerbeschreven nieuwe ontwikkeling conflicten en crises produceert: er komt bewustzijn van de tegenstelling tussen ontscholing en het hebben van aangepaste eigenschappen, tussen het aanbod van goederen en diensten en de bevredigingsmogelijkheden, tussen de vernietiging van de natuur en de noodzaak van de bescherming ervan.

5. Repressieve disciplinerings als exponent van politieke machtsverhoudingen

De crisis van het politieke systeem lijkt voor de bewindvoerders, ook in België, een belangrijke aanleiding te zijn voor repressieve disciplinerings. Daarbij moet er rekening mee worden gehouden dat het politiek systeem van een land geen automatische machine is met internationale problemen of projecten als input en afnemende welvaart en disciplinerings als output. Ook politieke beleidsstructurele elementen spelen een belangrijke rol. Ze zijn niet ontstaan met de zogenaamde crisis, maar waren voordien reeds aanwezig en zelfs zichtbaar.

5.1. De problematische aanwending van het publieke machtsinstrument

Een groot deel van de overheidsuitgaven wordt besteed aan sociale voorzieningen; een kleiner maar vrij stabiel gedeelte gaat naar strafrechtsbedeling. De politieke machthebbers beschikken dus over een belangrijk beleidsinstrument. Maar dit brengt ook problemen mee.

1) De overheid kan afwentelen en decentraliseren. Tegenover de verlichting van taken die dit meebrengt voor het centrale gezag staan nieuwe verplichtingen van communicatie, coördinatie, onderhandelen en overtuigen. Een polycentrische overheid is geen gemakkelijke figuur, onder meer omwille van zijn ondoorzichtigheid; het ongenoegen daarover komt bij het groeiend ongenoegen over het bezuinigingsbeleid van de overheid.

2) De Staat heeft geldproblemen, die niet via de klassieke herverdelingswegen kunnen aangepakt worden. Nog meer transfert van inkomen van de burgers naar de Staat heeft tegenproductieve effecten zoals fraudes, parallelle arbeids- en distributiecircuits, meer vermogensdelicten.

3) Er zijn drukkingsgroepen van werkers en organisatieverantwoordelijken uit de betrokken sectoren die eisen stellen over het behoud van diensten. Zij vertegenwoordigen machtige privé-groepen, die bovendien kunnen doen gelden dat zij functies van openbaar belang vervullen (cfr. de welzijnszorg, de mutualiteiten) of die zich als onmisbare steunpilaren van het systeem aandienen (politie, magistratuur). Zo dreigt dan weer een inflatie van het overheidsbudget.

4) De politieke consensus vermindert. Er groeit onenigheid tussen diverse politieke partijen over de aanwending van het staatsinstrument en over het te volgen sociaal-economisch beleid. De instabiliteit van regeringen, administraties en kiezerscliëntelen verhoogt nog de wedijver bij de politieke elites. Bovendien functioneert het overleg tussen de zgn. sociale partners niet meer, waardoor extra lasten op de politieke overheid gelegd worden.

5.2. De autoritaire staat zet terug orde op zaken

1) Men gaat van staatswege met de zogenaamde "marktstrategie" instemmen. Dit is geen vermindering van de rol van de Staat in de economische en sociale sfeer, maar een reorganisatie van de wijze waarop de staat tussenkomt in het leven van de burgers. De neo-liberale staatsopvattingen van Rawls, Nozick en Von Hayek leveren daartoe de theoretische onderbouw.

2) Het inleveringsbeleid van de overheid treft vooral de werknemers én hen die zogenaamd van de sociale voorzieningen "profiteren". Inleveringen, vermindering van uitkeringen, uitsluitingen, afvoer naar openbare onderstand krijgen sanctioNERENDE allures.

3) De bewegingen en krachten die opkomen voor het behoud van collectieve sociale verworvenheden, die de efficiëntie van de onvoorwaardelijke transfert van publieke gelden naar de particuliere sector in twijfel trekken, worden beteugeld; zo mogelijk wordt ten aanzien van hen een politiek gevoerd van verdeel-en-heers.

4) Er is een onomkeerbare tendens tot uitbreiding van de uitvoerende macht: het gebruik van kaderwetten en bijzondere machten is daarvoor tekenend.

5) Verder bemerkt men een stelselmatige inperking van rechten en vrijheden, te beginnen met deze van de meest zwakke groepen: vreemdelingen, vrouwen, jongeren, gehandicapten. Terzelfdertijd maakt men aanstalten om het privé-leven van de burgers meer onder controle te brengen. De initiatieven met betrekking tot het vreemdelingenstatuut, de huurwetgeving, de bescherming van de privacy passen zeer goed in het autoritaire staatsconcept.

6) Niet onbelangrijk is dat de overheid terzelfdertijd zeer veel aan overleg wil doen, zowel in de sector van de welzijnszorg als over de sociale zekerheid en de arbeidswetgeving. Inzake beide laatstgenoemde probleemgebieden blijft men de sociale gesprekspartners rond de tafel roepen, alhoewel de politieke machthebbers maar al te goed de onmachtpositie van bepaalde gesprekspartners kennen en de grenzen die ze zelf aan de resultaten van dit overleg opleggen.

6. De ideologie als omkadering

Op welke manieren wordt deze repressieve disciplinerende ideologisch aanvaardbaar gemaakt ?

6.1. Een Staat met nieuwe en andere opdrachten

De Staat wordt nog steeds voorgesteld als een integratief symbool maar zijn werking wordt in vraag gesteld. Hij wordt onregeerbaar, overladen, impotent en overgereguleerd genoemd (Rosenthal, 1983b: 1). Hij moet terug een beperkt maar doortastend instrument worden, waarbij hard ingrijpen en optreden niet kan worden uitgesloten.

Het heet dat er een morele crisis ontstaan is tengevolge van een gebrek aan controle, ook en vooral aan informele en feitelijke controles. Die zijn nu grotendeels weggefallen en de Staat moet dan maar zelf optreden (Matthiesen, 1980: 153 e.v.), via reglementeringen veeleer dan via subsidiëring. Met andere woorden worden sociale desintegratie, atomisering en desorganisatie van leefeenheden die grotendeels door de verwezenlijking van de kapitalistische samenleving werden veroorzaakt, nu zelf als oorzaken van een morele crisis voorgesteld en wordt van daaruit de versterking van de staatsmacht verantwoord.

6.2. Er worden nieuwe waarden aangeprezen

1) Vooreerst moeten de verwachtingen van de burgers en vooral van de werknemers verlaagd worden. De ideeën van kwalitatieve en kwantitatieve herverdeling en collectief welzijn als 'Leitmotiv' worden vervangen door de ideeën van de minimale, fysische, sociale en economische veiligheid en zekerheid. Men kan hierbij profiteren én van het gebrek aan informatie en doorzicht (t.a.v. de strafrechtsbedeling) én van de oude twijfels over het nut en de efficiëntie van welzijnsvoorzieningen bij de brede bevolkingslagen (Michalowski, 1981: 30).

2) Er wordt tevens grote nadruk gelegd op de waarde van de privé-sfeer, op het narcisme en het hedonisme. Ideologie en

cultuur worden gebruikt om te individualiseren, te atomiseren en te depolitiseren. Het individueel en niet het collectief politiek antwoord is belangrijk als reactie op de problemen van mensen (Navarro, 1982: 5).

6.3. Opslorping, uitstoting en stigmatisering

Th. Matthiesen heeft gewezen op de parallele groei van repressie-ontwikkende ideeënsystemen die de uitstoting van bepaalde houdingen en opvattingen legitimeren door de aanwezigheid van opslorplingsmogelijkheden. Als opslorping vermeldt hij: er worden alternatieven voorgesteld die moeilijker te bekritisieren zijn, maar even controlerend kunnen werken; de overheid stelt samenwerking en overleg voor. Ideologische uitstotingen zijn dan, het wijzen op de uiteindelijke onverantwoordelijkheid van de utopische ideeën, de onwil tot verbeteringen op korte termijn, het extremisme van tegenstanders die trouwens voorgesteld worden als verdeeld in hun opvattingen. Zij worden als polemisch, als "politiek" afgeschilderd terwijl de gevestigde machthebbers zich als objectieve informators voordoen (Matthiesen, 1980b, 278-291).

Overigens hoeven we niet lang te blijven stilstaan bij de veelgebruikte techniek van de dichotome voorstelling van de samenleving, waarbij steeds één categorie als bedreigend, als zondebok wordt geduid. Men hoedt er zich wel voor om deze dichotomie te formuleren in termen van tegengestelde klassenbelangen en van ongelijke klasseverhoudingen; dat zou arbeidersorganisaties vervreemden. Neen, men stelt vlijtigen tegenover profiteurs, jonge nietsnutten tegenover de eerbare burgers, misdadigers en ongewenste alloctonen tegenover de autoctonen die hun eigen volk en cultuur willen verdedigen.

Ook de tegenstelling mannen-vrouwen wordt er bijgehaald, en het onderscheid tussen criminelen en de wetsgetrouwe, maar bevreesde burgers.

7. De contestatie van de repressieve disciplinering

Tot slot moeten we ons afvragen waar de maatschappelijke krachten zich bevinden die in staat zijn om de groei van de repressieve disciplinering te bestrijden en eventueel tegen te gaan.

7.1. De zwakheid van de arbeidersbewegingen

Waarom wordt er vanuit de georganiseerde en bij ons toch erg politiek geïnvolveerde arbeidersbewegingen zo weinig contestatie ontwikkeld rond de toenemende disciplinering; ze treft toch vooral de laagst-geïntegreerden en de meest onmachtigen die zij geacht worden te verdedigen? Hoe komt het dat zij zelf rond de veranderingen in de arbeids- en sociale zekerheidswetgeving relatief weinig inbrengen?

Een eerste mogelijke verklaring is natuurlijk dat de arbeidersbeweging over onvoldoende macht beschikt en de geëigende middelen niet in handen heeft. Wanneer wij het analyse-schema van Therborn volgen (1983: 39 e.v.), dan moeten wij vooreerst de vraag stellen naar de intrinsieke collectieve sterkte. Die is o.i. zeer klein in de V.S., maar ook maar matig groot in West-Europa én in België, niettegenstaande een hoge syndicaliseringsgraad en goed uitgebouwde diensten. Vooreerst heeft de kapitaalsaccumulatie in België nooit een echte industrialisering meegebracht: het ging om realisaties van financie-kapitaal en/of vanuit transnationals die eerder ofwel "financial minded" waren dan "industrial minded" ofwel hier in "betere" voorwaarden kwamen produceren wat elders ontworpen was. Het gevolg is weinig stabiele ondernemingen en tewerkstelling. Verder is er een grote heterogeniteit van de arbeidskracht, een veelheid van sectoren, van arbeidsmarkten, van recruiteringsbases, van loonsystemen. Nu kon dit basisgegeven nog enigszins gecorrigeerd worden door een sterk gecentraliseerde syndicale structurering, hetgeen beter lukte in de katholieke arbeidsorganisaties die vanuit bestaande kerkelijke structuren opgebouwd werden dan in de socialistische beweging. De jongste regeringsmaatregelen m.b.t. de precarisering van de arbeid en de afzwakking van de uniforme arbeidsvoorwaarden hebben weer grotere verdeeldheid binnen de arbeidersbeweging gezaaid.

Maar de toets van de sterkte ligt vooral in de graad van autonome opstelling, in de soort controle die men (maar) heeft verworven en in de soort van hegemoniale hoedanigheden die men (maar) heeft kunnen of willen ontwikkelen, door het verplaatsen van de klasse-conflicten, door de onderwerping die men ondergaat (en niet verwezenlijkt) rond de staatsmacht en door de isolatie waarin men is terechtgekomen. Dat alles is van belang om de opstelling t.a.v. het disciplinair complex goed te begrijpen.

1) Dat de christelijke arbeidersbewegingen het kapitalistisch systeem nooit grondig hebben betwist, is geweten: een corporatistische visie was hun alternatief. Maar ook de socialistische beweging heeft nooit de industriële samenleving en de voornamelijk materiële welvaartsbevordering, noch de ondernemingsgewijze produktie betwist: de betwisting ging wel over de wijze van organiseren en sturen van de evolutie, over de wijze van ontwikkelen van de produktiekrachten.

Na de tweede wereldoorlog is in België het pact van sociale solidariteit afgesloten, een waar sociaal pact van Yalta. De christelijke vakbond was het er méér mee eens dan de socialistische. Maar deze laatste liet het bij de haast symbolische niet-ondertekening; nadien handelde hij ernaar. Daarbij werden de financieel-economische aangelegenheden als exclusief domein aan het kapitaal gelaten, men aanvaardde de liberale economie, de vrijheid van het kapitaalverkeer. Voor zichzelf eiste men op om sociale grenzen te kunnen stellen (arbeidswetgeving, sociale voorzieningen) die dan nog gezamenlijk zouden beheerd worden (Dehaene, 1971 en 1972: 397-400). Dat men bovendien toen en nadien diffuse "soepele" terminologische instrumenten heeft aanvaard omtrent de harde kaders van de sociale voorzieningen (cfr. supra) moet men nu maar al te zeer ervaren. Arbeidersorganisaties en hun politiek emanaties zijn op die wijze de medebeheerders geworden van de sociale reproductievoorwaarden, dat is: van het socialisatiesysteem ter verwezenlijking van de kapitalistische produktievoorwaarden. Zij hebben verder alle andere disciplinerende met het oog op deze reproductie (sociale zekerheid, welzijnszorg, strafrechtsbedeling) steeds moeten beamen. Het ene volgt logisch uit het andere.

2) Maar er is meer: de klasseconflicten werden verplaatst door de invloed van de Katholieke Kerk. Hier zoals elders slaagt de Kerk erin de arbeidersbeweging verdeeld te houden. Zij vond dat opvallend niet nodig voor de patronale wereld: het Verbond van Kristelijke Werkgevers was en blijft een weinig betekenisvolle organisatie. Bovendien was men voldoende

aanwezig binnen het domein van de sociale zekerheid (de christelijke mutualiteit, de ziekenhuizen). De welzijnszorg is traditioneel in katholieke handen en de strafrechtsbedeling was al even katholiek geïnspireerd: een bekerings-reclasserings-optiek, een grotendeels katholieke bemanning en bevrouwing. Ideologische en organisatorische solidariteit binnen de katholieke zuil zorgde ervoor dat de christelijke arbeidersbeweging geen klasse-zaak maakte van de welzijnszorg. Voor de socialistische beweging was het de aanleiding voor een retraitistische houding. Die dingen waren niet van hen. Van langsom belangrijker wordt overigens het nationalisme in deze verplaatsing van de klasseconflicten.

3) Maar er deed zich daarnaast ook een verschijnsel van "onderwerping" voor. Het wordt steeds duidelijker dat het financie-kapitaal, dat beschikt over de voor de Staat broodnodige geldmiddelen (Therborn, 1983: 46), doorweegt in de politieke strijd rond de staatsmacht, tegenover zulk week staatsapparaat en tegenover een arbeidersklasse "wiens verhoudingen tot haar leden slechts in beperkte mate bemiddeld worden en getotaliseerd in een breder staatskader". Het wordt meteen ook ruw en onverbiddelijk in de klassestrijd, zet vakbonden buiten spel, kan de arbeids- en sociale zekerheid naar zijn hand zetten en de welzijnszorg verwaarlozen. In dit laatste zagen de financiële ondernemers in België trouwens vroeger reeds een loutere verliespost en hooguit goed ter disciplineren en moralisering. (4)

4) Ten slotte worden de arbeidersorganisaties en verwante politieke entiteiten geïsoleerd van andere mogelijke progressieve partners. Partijen, vakbonden, mutualiteiten worden van massa-organisaties tot massa-integrerende apparaten, worden loketdiensten, maar ook controleurs van de politieke participatie-mogelijkheden. Zij zitten mee in de boot van de corporatistische en kapitalistische staat. Ze trachten mee te beheren, hoe ongelijk hun machtspositie ook is. Als erkende sociale en politieke partner zetten zij zich dan ook af tegen alle nieuwkomers, tegen alle niet door hen gecontroleerde bewegingen.

7.2. Contestatie: hoe, door wie ?

Hebben de nieuwe sociale bewegingen (zoals vredesbeweging, milieubeweging, vrouwenbeweging) in de huidige Belgische samenleving contestatiekracht t.a.v. het repressief disciplinair

complex ? Dat is de enige vraag die we hier willen behandelen.

1) Men verwijt de nieuwe bewegingen dat zij geen globaal alternatief samenlevingsproject hebben, wel "een (zekere) collectieve identiteit maar geen collectieve opposant, wel het bewustzijn van een antagonistische relatie, maar geen (echte) collectieve identiteit" (Eder, 1982: 18-19).

Toch vinden deze nieuwe bewegingen elkaar in enkele opvattingen die stilaan de allures krijgen van een alternatief maatschappelijk project. Men verwerpt doorgaans de industriële, produktivistische, vertechnologiseerde, milieu-onvriendelijke kapitalistische samenleving ofwel totaal ofwel in zeer belangrijke mate. Een ietwat andere visie luidt dat men de industrialisering rond enkele sectoren nog verder op de spits moet drijven om zodoende mensen, tijd en middelen vrij te maken om daarnaast een andere samenleving op te bouwen rond autonome arbeid of produktie van gebruikswaarde, gebaseerd op vrijwillige coöperatie, op uitwisseling van diensten en op de door de mensen gewenste activiteiten: een sociaal gecontroleerd abolitionisme i.p.v. een oppressief abolitionisme dat niets dan restcategorieën afscheidt (Gorz, 1981: 1541-1554). Het zou dus gaan om een herdefiniëring van welvaart die niet reproducerend is (Clarke, 1982: 50). Het staatsapparaat dat de gevangene is van het kapitalisme en van het neo-liberale maatschappelijk project, en dat bovendien autoritaire krampverschijnselen vertoont, wordt evenzeer verworpen. Weinigen zullen betwisten dat "de Staat een noodzakelijk element is in de administratie van een complexe samenleving" (Hunt, 1982: 18). Maar men wil een staatsorganisatie die niet-autoritair is, consensueel, democratisch-populair, "responsive" tegenover de burgers, die niet gebureaucratiseerd is, reëel gedecentraliseerd, met een grote doorzichtigheid. Een staat die ook veel autonomiseert d.w.z. bepaalde collectieve taken overdraagt naar de samenleving en de burgers zelf, met stimuli voor de concrete lokale solidariteitsverbanden (Rosanvallon, 1981: 129 e.v.), die dan ook de mogelijkheid zouden hebben een eigen recht te scheppen, een pluralistisch recht dus, dat minstens relatief autonoom staat tegenover de overheid (Rosanvallon, 1980: 238-239). "De staatsvraag is dus geen autonome, exogene factor, maar is zelfs functie van de vorm en het weefsel die het sociale vertoont. Een alternatief dat de entropie en inflatie van het overheidsbeleid daadwerkelijk tegengaat en reductie van de staatsvraag mogelijk kan maken moet niet gezocht worden op institutioneel vlak, maar in de samenleving zelf, door het bevorderen van 'dichtere vormen van socialiteit en solidariteit'" (Tanghe, 1982: 290-291).

2) In het licht van zulke opvattingen, wordt het repressief disciplinair complex groot mikpunt van de nieuwe bewegingen. Het is niet verwonderlijk dat welzijnszorg, sociale voorzieningen, strafrechtsbedeling strijddoelen van de nieuwe bewegingen zijn. Een groot deel van die bewegingen is ontstaan uit een kritiek op en een reactie tegen een aantal van die instellingen: hun ondoeltreffendheid, als gevolg van complexiteit, specialisering, versnippering; hun verwevenheid met bestaande machtsnetwerken en de versterking van de bestaande machtsverhoudingen; hun bureaucratie en de daaruit voortvloeiende vervreemdingen. Zij trachten te mobiliseren rond "vergeten dossiers" en zich op te werpen als verdedigers van een nieuw soort consumentenbelangen. Zij leggen vooral de nadruk op de integratie van een aantal verzorgingen (Leroy, 1982: 355-358). In elk geval is het hun verdienste de officiële politiek terzake af te wijzen en de eigen politieke geladenheid van welzijnszorg, rechtsbedeling en wet, gezondheidszorg en sociale zekerheid zichtbaar te maken. Onbetwistbaar spelen de nieuwe bewegingen reeds een politieke rol, zij het nog onrechtstreeks. Velen staan nochtans kritisch t.a.v. de voorstellen en acties van de nieuwe bewegingen. Men waarschuwt voor de recuperatiebedreiging, voor de onvoltooide en vaak tegenstrijdige subject-opvattingen, waarvan een deel te sterk aanleunt bij het neo-liberale concept van het autonome zichzelf ontplooiende subject. Het gaat bij hen soms meer om introverte en afgeschermdde vormen van zelfzorg dan om doeltreffende vormen van politiek en maatschappelijk handelen. Zij dreigen meegezogen te worden in de pleidooien voor moderne vormen van zelfhulp, vrijwilligerswerk, gemeenschapsdienst of -arbeid (Kuypers, 1983: 291-294).

3) Het is een probleem dat de breuken van de nieuwe bewegingen en van hun opvattingen met de bestaande maatschappelijke orde te smal en te grillig zijn. Maar het grootste probleem is hun afzondering én t.a.v. het staatsapparaat én t.a.v. de brede lagen van de bevolking, al is het contact daarmee groeiend (lokale initiatieven van opbouwwerk, de antikernenergie, de anti-kernwapen-acties, milieu-acties). Ook met groepen werkers uit de verzorgingssector komt er steeds meer contact.

4) Maar een belangrijke vraag is en blijft of coalitie met de arbeidersbeweging of met de bewegende kernen in de arbeidsorganisaties mogelijk wordt? Zullen deze van hun kant ook uit hun afzondering treden, een autonome politieke ontwikkeling activeren, het corporatisme verwerpen, het economisme afzweren, een ander arbeids- en bezigheidsconcept ontwikkelen, de onmogelijkheid van een kapitalistische volle tewerk-

stelling door kwantitatieve economische groei inzien, de verzorging van haar economische reproductiefunctie ontdoen en richten op niet-bevredigende behoeften, basiswerking en gemeenschapsacties herwaarderen ? Zullen zij ook voor het repressief disciplinaire complex meer aandacht opbrengen dan in het verleden het geval was en bijdragen tot zijn ontmanteling waar nodig, tot zijn reconversie waar mogelijk ?

NOTEN

- (1) De in dit artikel voorgestelde omschrijving van repressie is een eigentijdse aanpassing van het repressiebegrip zoals het door P. Ponsaers werd geformuleerd voor de periode na de industriële evolutie.
- (2) Zo konden de vroegere werkrechtsciraden nog eens tuchtstraffen uitspreken, nadat de ondernemer ook al had gesanctioneerd. Parlementaire Bescheiden Senaat, 1964-1965, 170: 107.
- (3) Toch moet hierbij worden opgemerkt dat de R.V.A. op dit ogenblik veel meer tijd en energie besteedt aan het (meestal arbitrair) uitsluiten van werklozen dan aan de (symbolische) jacht op zwartwerkers.
- (4) In vergelijking met Nederland hebben wij weinig welzijns- werkers. Door de privé-nijverheid werd bv. maatschappelijk werk nooit erg gesteund en ontwikkeld. Dit had veel invloed op de ganse welzijnszorg. Maatschappelijk assistenten komen zeer veel in andere jobs terecht.